

УДК 025.32:004.65](477)

*Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України,
професор*

Центр державної бібліографії в цифрову епоху

У статті розглянуто питання державної бібліографії, пов'язані з проблемами оцифрування документів і формування бібліографічних баз даних мережеских видань для їхнього збереження. Проведено аналіз окремих програм Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року.

Ключові слова: бази даних, бібліографія, бібліотечна справа, державна бібліографія, мережесві видання, національна бібліографія, оцифрування, цифрові публікації.

1. Чи варто опускати руки?

Тяжка фінансова ситуація склалася в нашій державі. Вона відбилася насамперед на діяльності наукових установ, видавництва, бібліотек, музеїв, на культурній сфері. Погане фінансування, яке насамперед негативно впливає на рівень комплектування і технічного оснащення бібліотек й інших установ науки і культури, скорочення кваліфікованих кадрів, зменшення кількості студентів профільних спеціальностей у вищих навчальних закладах.

Прикро і важко зрозуміти, чому у нової влади таке ставлення до установ, які зберігають документальну пам'ять нашої країни і передусім до Книжкової палати України. Державний архів друку якої є найбільшим і найповнішим сховищем вітчизняної друкованої продукції. Чому фінансування установи зменшилося порівняно із 2013 роком на 43%? Не виділяються кошти на оснащення, ремонт приміщень, не кажучи вже про будівництво другої черги книгосховища.

Майже кожний новий уряд України видає розпорядження, що стосуються розвитку видавничої та бібліотечної справи, підтримки читання тощо. Зокрема, за часів уряду М. Азарова було розроблено і затверджено амбітну концепцію Державної цільової програми інформатизації "Національна електронна бібліотека України "Бібліотека — XXI". Питання, на розв'язання якого спрямовано Програму, було визначено так: "Проблема, що вирішується в Програмі, обумовлена стрімким зростанням обсягів електронних інформаційних ресурсів і відсутністю системи їх цілеспрямованого накопичення, збереження та використання для задоволення інформаційних потреб особи та суспільства, зміцнення науково-інформаційної бази інноваційної діяльності, прискорення інтеграції України у світовий інформаційний простір". Чудовий задум, але де його реалізація?

Уряд А. Яценюка також спромігся на видання Розпорядження "Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України" від 23 березня 2016 р.

№ 219-р, в якому немає жодного слова про концепцію "Бібліотека — XXI", як немає і конкретних завдань щодо будівництва нових книгосховищ, виділення коштів на закупівлю літератури, комп'ютерної техніки і програмного забезпечення. Загальна констатація наявного стану й очікуваних результатів [1]. У середньостроковому плані дій на 2018—2020 роки є пункт: "Прийняти і розпочати виконання програм: модернізації матеріально-технічної бази бібліотек; інформатизації бібліотек і створення Національної електронної бібліотеки". Проте невідомо, що автори розпорядження розуміють під Національною електронною бібліотекою? Мабуть, це і є завальована програма "Бібліотека — XXI". Є положення, що активно розроблялися за участю спеціалістів Книжкової палати України, зокрема: "створити інформаційно-пошукову систему видавничої продукції, що буде використовуватися для оптимізації поповнення бібліотечних фондів" і "створити координаційний центр корпоративної каталогізації бібліотек на базі ДНУ Книжкова палата України...". Ці питання неодноразово порушувалися і майже були розв'язані колективом установи, проте повністю їх можна вирішити лише за наявності коштів на придбання техніки і відповідного програмного забезпечення [2; 3; 4]. Однак про кошти в розпорядженні Кабінету Міністрів України — жодного слова.

Але час не стоїть на місці й не варто опускати руки — потрібно працювати над питаннями, які можна вирішувати, не чекаючи постанов нових урядів. Перед Книжковою палатою України постає низка нагальних завдань, які треба виконувати вже сьогодні.

Насамперед украї важливо розпочати будівництво другої черги книгосховища. Нагадаємо, що у 1989 році для Книжкової палати України було побудовано приміщення по вул. Гагаріна, 27, загальною площею 10,3 тис. кв. м, у тому числі корпус, в якому розміщуються науково-дослідні відділи площею 2,7 тис. кв. м, і дев'ятиповерхове книгосховище площею 7,4 тис. кв. м. Згідно з проектом часів Радянської влади, у перспективі було передбачено будів-

ництво другої черги книгосховища, виділено земельну ділянку, розроблено план розміщення нової будівлі.

Сьогодні Державний архів друку налічує 14,2 млн одиниць зберігання і за умови надходження документів на рівні 2015 року (110 тисяч примірників) через три роки книгосховище буде повністю заповнене. Тому наступного року треба розпочинати будівництво нового корпусу.

У 2013 році Книжковій палаті України було виділено кошти на проектування, розроблено проект забудови книгосховища на 15 млн одиниць зберігання. Згідно із документацією, в новому приміщенні мають бути створені музей сучасної книги, відділ книгознавства, центр реставрації документів, електронна бібліотека нових надходжень і оцифрованих документів. Проте проект є, а кошти на будівництво не виділяються. Тому нагальне завдання — разом із Держкомтелерадіо домогтися виділення коштів на 2017 рік для розробки проектної-кошторисної документації, а з 2018 року розпочати будівництво.

Зведення нового книгосховища допомогло би розв'язати проблему депозитарного збереження книг, газет і журналів, видрукованих в Україні. Сьогодні кожна держава світу намагається оцифрувати свої документи і створити національний фонд друкованої продукції в електронному форматі для обміну з іншими країнами [5; 6].

Книги — духовне надбання кожної нації, безцінні пам'ятки її культури. Приклад свідомого ставлення держави до них у роки визвольних змагань (1917—1921) продемонстрував уряд Української Народної Республіки. Одночасно з її становленням відбувалося й відродження вітчизняного книговидання.

На думку спадають факти часів громадянської війни на території України, коли, незважаючи на буремні події й випробування, 24 січня 1919 року Рада Народних Комісарів ухвалила, а Голова Директорії В. Винниченко затвердив закон про утворення Головної Книжної Палати в м. Києві. Варто зауважити, що заснування власної бібліографічної установи тривалий час було мрією української інтелігенції. Сьогодні мало хто знає, що організатором і першим директором Російської центральної книжкової палати (1920—1921) був українець, професор Богдан Степанович Боднарський, який народився 23 червня 1874 року в м. Радзівилів Волинської губернії [7].

Після створення установи — громадянська війна, руйнації, народ України терпів злигодні й страждання, працівникам Книжної Палати не виплачували грошей, але справа не стояла на місці. Збиралися й реєструвалися книги, журнали, газети, листівки й інша друкована продукція. З 1939 року до архіву друку почали надходити видання Західної України, а з 1954 року — й з Республіки Крим.

На жаль, сьогодні ситуація змінилася і до Книжкової палати України не надсилають видання з Республіки Крим, Донецької та Луганської областей. Це призвело до зменшення в 2015 році кількості надходжень обов'язкового примірника на 32 660 одиниць. Якщо у 2013 році доставлено та оброблено 145 080 документів, то в 2015 — 112 420. Зокрема, у 2015 році, порівняно з 2013, зменшилася кількість назв: книг — на 6586, газет — на 476, журналів — на 326, авторефератів дисертацій — на 611.

Аналіз сучасного стану видавничої справи у світі дає можливість зробити висновок, що книговиробництво невинно зростає. Книга є найефективнішим інструментом передачі знань та ідей, а читання якнайкраще впливає на формування переконань людини, стимулювання її участі в житті суспільства. Монографії та підручники сприяють перетворенню інформації на фундаментальне наукове знання.

Інколи від дилетантів можна почути, що країні не потрібний центр державної бібліографії у вигляді Книжкової

палати України, яка є лощманом в океані друкованої продукції, адже, приміром, Грузія відмовилася від аналогічної установи. Відмовилася тому, що нічого зберігати, адже там видається лише 0,02 книги на кожного жителя.

У Державному архіві друку Книжкової палати України зберігається найповніше зібрання вітчизняної друкованої продукції, оцифрування якого дасть можливість мати електронну бібліотеку цього фонду.

Завдяки об'єднанню оцифрованих фондів можна буде створити цифрову депозитарну бібліотеку, вирішити проблеми книгосховищ і збереження зібрань Державного архіву друку — документальної пам'яті України.

Варто також повернутися до ідеї створення ґрунтового проекту "Пам'ять України", який би передбачав формування комплексної бази даних, що охоплюватиме: інформацію про архітектурні та історичні пам'ятки; музеї України і цифрові копії фондів окремих музеїв; книжкові колекції інкунабул, палеотипів, стародруків тощо.

Зауважимо, що за роки незалежності не було побудовано жодного приміщення для вітчизняних бібліотек, музеїв, архівів. Маємо надію, що спорудження нового книгосховища Книжкової палати України покладе початок зведенню й інших об'єктів культурної сфери, ремонту та реставрації наявних.

Планів багато, проте обмежений обсяг коштів вимагає раціонального їх використання, але, попри усі перешкоди й труднощі, потрібно невинно рухатися у майбутнє.

2. Проблема збереження документів

У затвердженій "Стратегії..." є розділ "Збереження українського культурного надбання в частині документних ресурсів", в якому передбачено створення "умов для фізичного збереження цінних та рідкісних фондів у бібліотеках". Це надзвичайно важливе питання.

Як зазначалося, в новому приміщенні передбачено створити центр реставрації документів. І не випадково, оскільки останніми роками все гостріше є проблема старіння та руйнування фондів бібліотек й архівів, хоча це питання давно турбує їхніх працівників. Руйнуванню піддаються передусім не старі рукописи чи книги, а документи, виготовлені після 1840 року. Відтоді під час промислового виробництва паперу використовували нову волоконотримувальну сировину і кислотні домішки.

Під старінням мається на увазі перетворення відносно міцного і гнучкого паперу на крихкий, що при дотyku розсипається на пил. Причини старіння мають ендогенний і екзогенний характер. Ендогенні залежать від сировини, з якої виготовляють папір, і технології виробництва. Це пов'язано, наприклад, із використанням від 1806 року у виробництві смоли і галуни чи сульфату алюмінію. Вступаючи в реакцію з повітрям, вони утворюють гідролітичне середовище, що призводить до руйнування паперу. При аналізі ендогенних причин також варто враховувати і види сировини: ганчір'я, целюлоза та деревна маса.

За оцінками спеціалістів, приблизно третина документів наукових бібліотек старіє і руйнується. Використання хімічних речовин хоч і дозволяє уповільнити цей процес, але не запобігає йому. Отже, в Україні варто розпочати реалізацію наявних проектів із забезпечення збереження фондів — однієї з основних функцій, без належного виконання якої бібліотеки з часом не лише не зможуть повною мірою задовольняти запити читачів, а й зіткнуться із загрозою часткової або повної втрати аудиторії.

Забезпечити збереження бібліотечних фондів як частини культурної спадщини й інформаційного ресурсу країни можливо лише за умови розвитку таких напрямів діяльності:

— підтримання нормативного фізичного і санітарно-гігієнічного стану будівель, інженерних комунікацій, приміщень сховищ;

— розширення площ сховищ відповідно до зростання бібліотечних фондів, будівництво і реконструкція бібліотечних будівель;

— устаткування бібліотек сучасними комплексами технічних засобів безпеки, їхнє постійне вдосконалення і забезпечення безперебійної роботи;

— модернізація матеріально-технічної бази бібліотек для підтримання нормативного режиму зберігання документів, їхня стабілізація і реставрація;

— забезпечення достатньої кількості кваліфікованих кадрів, задіяних у процесах захисту, зберігання і використання бібліотечних фондів;

— створення єдиного страхового фонду документів бібліотек;

— чітка організація роботи хранителів, служб консервації фондів і безпеки, контроль за бездоганним виконанням ними посадових обов'язків у процесі збереження і використання фондів.

Нині, як констатують фахівці, жодна із цих умов в українських бібліотеках не виконується, внаслідок чого зі збереженням фондів склалася катастрофічна ситуація, оскільки цей вид діяльності, як жодний інший, залежить від обсягів і своєчасності фінансування (на програми збереження повинно виділятися принаймні 15% загального обсягу бюджету бібліотеки). Більше того, фінансування цього напрямку не забезпечує навіть найнеобхідніші потреби установ у цій сфері.

Одні бібліотеки зберігають усі свої фонди вічно. Їх у країні небагато. Інші мають фонди різної значущості та призначення. Хоча порядок використання зібрань різних категорій неоднаковий, потрібно суворо дотримуватися визначених термінів їхнього зберігання. Проте практично в усіх бібліотеках немає умов для виконання нормативних вимог до збереження, бракує устаткування для масової консервації фонду, відчувається гостра нестача кваліфікованих фахівців-хранителів. Проблему посилює недостатня захищеність книжкового фонду з боку українського законодавства, відсутність у бібліотеках сучасних систем охорони, сигналізації, пожежогашіння.

У короткостроковому плані дій на 2016—2017 роки "Стратегії..." передбачено розробку програми "збереження бібліотечних фондів". Варто виважено підійти до її створення. Адже практика доводить, що спроби вирішувати ці питання ізольовано від інших суб'єктів галузі не мають успіху. Проблему збереження, в інтересах і сучасного, і майбутнього поколінь, бібліотечних фондів країни, що є однією з найважливіших складових духовного і матеріального багатства, культурного й інформаційного потенціалу нації, потрібно вирішувати комплексно, на усіх рівнях і насамперед — на загальнонаціональному.

3. Середньостроковий план дій на 2018—2020 роки

У "Стратегії..." передбачено організацію діяльності "...інтегрованої бібліотечної системи відповідно до оновленої архітектури бібліотечних мереж". Відомо, що сучасні інформаційні мережі беруть початок від мереж бібліографічної інформації, створених у США ще в 1960-х роках. Тому формування бібліографічних баз даних, зведених електронних каталогів провідних бібліотек України, а надалі — й мереж передачі даних слід розпочинати з автоматизації державної бібліографії, впровадження нових інформаційних технологій у центрі реєстрації вітчизняних видань — Книжковій палаті України.

Майбутній успіх інтегрованої бібліотечної системи (ІБС) залежить від інформаційного обслуговування, здатного забезпечити доступ до різноманітних джерел інформації, що передбачено в "Стратегії..." через виконання прог-

рами — "реалізувати проект єдиного універсального веб-порталу інформаційних ресурсів бібліотек". Завдяки такому ресурсові кожний абонент у режимі реального часу матиме доступ до каталогу усіх документів, зокрема баз даних державної бібліографічної інформації та файлів із суспільних інформаційних ресурсів.

Варто також передбачити створення спеціалізованої бібліотеки міжнародних нормативів, стандартів, описів і класифікацій у галузі національної бібліографії. Робота над окремими проектами виявила чимало проблем методичного і нормативного характеру, які потребують невідкладного вирішення і сьогодні перебувають у полі зору фахівців Книжкової палати України. Це питання подальшого впровадження україномовної системи класифікації, розробки власних стандартів бібліографічних описів, правил каталогізації, комунікативних форматів обміну бібліографічними даними.

Слід зауважити, що видання українською мовою європейської Універсальної десяткової класифікації (УДК) — це результат копіїткої праці перекладачів, бібліографів, каталогізаторів і галузевих фахівців. При виборі класифікаційної системи для вітчизняних бібліотек фахівці Книжкової палати України провели аналіз найрозповсюдженіших світових класифікаційних систем: Бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК), Десяткової класифікації Дьюї (ДКД), схеми Класифікації Бібліотеки Конгресу США (КБК) і Універсальної десяткової класифікації (УДК).

Системи ББК і УДК широко розповсюджені в Україні, і більшість бібліотечних працівників добре обізнані з ними. До того ж у "Віснику Книжкової палати" цим системам було присвячено кілька статей із детальним аналізом сучасного стану й перспектив їх подальшого розвитку. На підставі вивчення різноманітних класифікаційних систем і консультацій зі спеціалістами в цій галузі було ухвалено рішення створити україномовну класифікаційну систему на базі таблиць Універсальної десяткової класифікації. У Книжковій палаті України було розроблено проект, який мав назву "Класифікаційна система України" і видано усі таблиці УДК у друкованому й електронному форматах. Це європейська система класифікації наук, а отже, вважаємо, що УДК має бути впроваджена в усіх бібліотеках України.

Вивчалися також питання, пов'язані з виданням Книжковою палатою України й Англо-американських правил каталогізації (AACR). Історія їхнього створення бере відлік від XIX ст., коли почали розвиватися бібліотеки і постала потреба у розробленні правил опису їхніх колекцій. Перші англійські правила каталогізації створено в 1841 році для Британського музею. У Сполучених Штатах перші правила були розроблені в 1876 році, а наступні — "Правила каталогізації: Автори і назви" (Catalog Rules: Author and Title Entries) — підготували і видали 1908 року фахівці Американської бібліотечної асоціації (АБА). Документ ставив за мету стандартизацію форми заголовку і регламентування каталожної картки. До того часу Британська бібліотечна асоціація (ББА) створила власні правила каталогізації. У 1960-ті роки, через те, що АБА і ББА продовжували переглядати Правила, було прийнято рішення про координацію роботи асоціацій. У роботі над Правилами каталогізації брали участь також Канадська бібліотечна асоціація і Бібліотека Конгресу США. Завдяки їхній співпраці у 1967 році було укладено і надруковано Англо-американські правила каталогізації. Це видання містило правила бібліографічного опису і формулювання заголовків і регламентувало єдину методику складання описів для різних видів видань. Було надруковано Північноамериканський і Британський варіанти правил.

У 1978 році вийшло друге видання Англо-американських правил каталогізації (AACR 2). У його підготовці

взяли участь АБА, Британська бібліотека, БА, Канадський комітет із каталогізації і Бібліотека Конгресу США. Це видання спиралося на Паризькі принципи 1961 року про вибір і формулювання заголовків відповідно до інформації джерела та ISBD (Міжнародного стандартного бібліографічного опису). У AACR 2 особливу увагу приділено розвитку комп'ютерного опрацювання бібліографічних записів і подано правила бібліографування різних видів видань.

У 1988 році вийшов перероблений варіант AACR 2, в якому було виправлено допущені помилки і наведено нові пояснення. Варіант видання 1988 року також має назву AACR 2.

У 2004 році на замовлення Держкомтелерадіо за Програмою випуску соціально значущих видань Книжковою палатою України видано AACR 2 українською мовою. Переклад здійснено за фінансової підтримки Відділу преси, освіти, культури Посольства США в Україні.

Надалі в англійське видання вносилися зміни та доповнення, і Українська бібліотечна асоціація прийняла рішення про перевидання Англо-американських правил каталогізації та їхнє впровадження в роботу бібліотек. У "Стратегії..." передбачено активізацію застосування міжнародних комунікативних форматів, систем автоматизації інформаційно-бібліотечних процесів. Сьогодні, використовуючи міжнародний досвід, варто визначитися з національними стандартами бібліографічних описів, класифікаційними системами, комунікативними форматами і правилами каталогізації.

4. Національна бібліографія в цифрову епоху

Інтеграція України в європейське співтовариство, входження її в єдиний інформаційний простір все більше привертає увагу світової громадськості. Інтерес до духовної спадщини зростає як серед українців, так і серед тих, хто прагне краще пізнати історію нашого народу. Саме національна бібліографія є тим джерелом, звідки можна черпати інформацію про науковий та інтелектуальний потенціал держави за весь період її існування, це засіб інформування світової громадськості про досягнення України в усіх сферах суспільної діяльності.

Процес становлення національної бібліографії умовно можна поділити на два періоди: період недержавної бібліографічної діяльності та період бібліографічної діяльності Книжкової палати України — центру державної бібліографії. Саме після утворення установи розпочинається планомірний, системний розвиток бібліографії України на загальнодержавному рівні.

Проблема створення та розвитку національної бібліографії є надзвичайно актуальною сьогодні, що вимагає постійної уваги держави до цієї проблеми і залучення до праці кращих бібліографів країни.

Варто нагадати, що "національна бібліографія — *бібліографія*, що належить певній нації та включає такі напрями: 1) облік усіх документів, виданих на території країни; 2) облік документів, виданих національною мовою за межами країни; 3) облік документів, авторами яких є представники даної нації, які видані за межами країни будь-якою мовою; 4) облік документів, за змістом присвячених даній країні, незалежно від місця їх опублікування" [8].

"Державна бібліографія — *бібліографія*, призначенням якої є реєстрація всіх документів, опублікованих на території держави шляхом видання чи депонування у бібліографічних посібниках" [8]. У сучасній бібліографії поняття "державна бібліографія" охоплює дві форми, що історично склалися: поточну державну бібліографію (ПДБ) і ретроспективну державну бібліографію (РДБ).

Основою ПДБ є закон про обов'язковий примірник і наявність у країні системи бібліографічних посібників. Загалом, завдання ПДБ можна визначити так: максимально повна, оперативна і систематизована бібліографічна інформація про документи для інформування широких кіл споживачів цієї інформації. В цьому значенні ПДБ є єдино правильним джерелом для статистики державного друку, створює необхідну базу для розвитку інших видів бібліографії в країні.

Питання РДБ через особливу складність й історичні умови розвитку ще не отримали уніфікованого рішення, оскільки рівень розвитку державної бібліографії в різних країнах неоднаковий. У багатьох державах вона перебуває лише на стадії становлення. Це стосується країн, які не існували у минулому як державна одиниця, або тих, державні кордони яких значно змінювалися.

У наш час функції центру державної бібліографії розширюються завдяки розвитку мережі Інтернет, і Книжкова палата України має поступово перетворитися на сучасний центр національної бібліографії, реєструючи й цифрові видання. Адже збирання та облік усіх видань, незалежно від носія інформації, має велике наукове й культурне значення для постійного руху вперед освіти, науки та культури. У світі все більше держав, що реєструють оцифровані та друковані твори і формують бази чи друкують літописи національної бібліографії. Окреслена проблема тісно пов'язана із законом про обов'язковий примірник (ОП), чітким визначенням документів, які мають входити до обов'язкового примірника, і норм його розподілу.

Тому **важливим завданням** є прийняття змін і доповнень до закону про обов'язковий примірник, який давав би можливість формувати бази даних документів у оцифрованому вигляді. Адже саме сьогодні, в епоху технологічних перетворень, важливого значення набуває подальший розвиток національної бібліографії, чи стосується це електронних бібліотек, чи формування і оцифрування колекцій книг, газет і журналів — без бібліографічних показників сфера не функціонуватиме повноцінно.

У концепції національної бібліографії в цифрову епоху відбуваються істотні зміни, адже для бібліографів стають доступними книги, надруковані в різні часи за межами країни, українцями, чи про Україну. Фахівці Книжкової палати України переосмислюють можливості та характер національної бібліографії. Це важливо для того, щоб Книжкова палата України й окремі бібліотеки почали збирати електронні публікації. Ці матеріали можуть перебувати під захистом авторського права чи ні, але вони мають бути доступними для усіх користувачів на веб-сайтах. При каталогізації необхідно використовувати певні правила й стандарти. Питання ОП потрібно сформулювати так, що усі електронні публікації мають бути відбиті в національній бібліографії.

Необхідно розробити пропозиції щодо внесення змін та доповнень до закону про ОП, відповідно до яких у сферу його дії підпадуть не лише електронні тиражовані видання, а й мережеві та інші цифрові публікації, тобто до складу обов'язкового примірника має бути включений весь обсяг створених в інформаційно-телекомунікаційній мережі документів. Але на першому етапі ОП можна обмежити тільки цифровими публікаціями, аналогічними з традиційними, які мають форму і зовнішню схожість із друкованими книгами і періодичними виданнями. Доцільно буде з визначення обов'язкового примірника, наведеного в чинному законі про ОП, слово "тиражованих" вилучити. Згідно із законом видавці повинні будуть надсилати до Книжкової палати України і метадані, необхідні для опису їхніх публікацій.

Цифрова видавнича справа

Видання в цифровому форматі в Україні набуло широкого поширення і є важливою формою фіксації пам'яті нації. Цифрова видавнича справа все більше витісняє традиційні форми. І це не можна не враховувати.

Проблем, що виникають при виготовленні наукових праць, книг у цифровому форматі, а також при оцифруванні традиційних видань, багато. Це і фінансування, й управління, і вибір матеріалу носія, і співпраця з іншими організаціями, які займаються оцифруванням, і дотримання авторських прав, і консолідація внутрішніх і зовнішніх ресурсів, спрямованих на підвищення ефективності видавничої діяльності. Основна вимога до оцифрування — це точна відповідність метаданих до оцифрованих об'єктів, оскільки користувачі мають отримати максимально релевантну відповідь на пошуковий запит.

Каталогізація цифрових публікацій

Традиційна бібліотечна каталогізація — це досить довший процес, який складно реалізувати в цифровому форматі. Тому потрібно запровадити нововведення в описі для вирішення проблеми каталогізації мережевих видань. Через значну кількість об'єктів їх не можна каталогізувати за допомогою традиційного способу. Отже, політика каталогізації має бути радикально змінена, слід встановити баланс між великою кількістю наявних цифрових публікацій і принципами доступу.

Механізм опису цифрових публікацій

Враховуючи значну кількість назв цифрових об'єктів і прагматичну потребу здійснення їхнього опису на корпоративній основі, за кордоном вироблено багато підходів до вирішення цієї проблеми.

1. Головний — основний доступ до усіх цифрових публікацій здійснюється на основі повнотекстового індексування і пошуку. В ідеалі цей вид пошуку має бути доступний користувачам через громадський інтерфейс, відмінною ознакою якого є високоякісний, складний механізм, що ранжирує результати відповідно до потреб аудиторії.

2. Додатковий — потрібно забезпечити додатковий доступ до цифрових публікацій з використанням метаданих, створення яких має бути рентабельним.

Є кілька варіантів формування і використання метаданих. Перший: застосування метаданих, створених видавцями, бібліотеками, інститутами, авторами, студентами та ін. Описи можна використовувати так, щоб вони відповідали формату MARC або його модифікаціям.

Другий варіант: використання метаданих, створених автоматично або взятих безпосередньо з цифрових публікацій. Ця форма із застосуванням програм штучного інтелекту поки що повністю не досліджена, і потрібний час для її подальшого вивчення.

Третій варіант: записи, створені співробітниками бібліотек чи Книжкової палати України у процесі комплектування. Ці записи можна використовувати для ідентифікації, але вони зазвичай не мають таких точок доступу, як предметні рубрики, класифікаційні індекси, пов'язаних з авторитетними файлами імен. Записи, одержані у процесі комплектування, можуть бути складені з метаданих, створених іншими учасниками процесу або автоматично.

Останній варіант: для складання повного бібліографічного опису зі збільшеною кількістю точок доступу, таких як двомовні предметні рубрики, індекси класифікації УДК чи ББК, авторитетні заголовки, усі можливі примітки тощо, потрібно застосовувати міжнародні стандарти (MARC, AACR, ISBD). Цей варіант — найдорожчий і його доцільно використовувати стосовно тільки тих назв, які були ретельно відібрані з усього масиву цифрових публікацій.

Повний бібліографічний опис на документ є свідченням значущості й важливості останнього.

Пропонуємо для обговорення такі критерії відбору назв документів.

З усієї сукупності вибираються документи:

— в яких відбито оригінальні або актуальні події, епізоди, інциденти, що стосуються України (наприклад, вибори, природні катаклізми тощо);

— призначені для спеціальної або пріоритетної колекції, якщо це визначено політикою розвитку фонду;

— які необхідні для ведення дослідної і довідкової діяльності;

— на які мають бути складені повні бібліографічні записи;

— які підпадають під спеціальні бібліографічні програми, такі як каталогізація у виданні.

Наведені критерії ще детально не опрацьовані, оскільки бракує достатнього досвіду роботи у цій сфері.

Вплив цифрових документів на національну бібліографію

Концепція універсального бібліографічного обліку, чітко сформульована ІФЛА в 1970-ті роки, будується на тому, що кожна бібліотека або бібліографічне агентство несе відповідальність за облік у національній бібліографії усіх публікацій своєї держави. Теоретично, якщо усі країни співробітничатимуть, повний облік світової літератури можливий. Це надає значні перспективи для розвитку світової науки, вироблення загального знання, поширення ідей, збагачення культур.

Вичерпна ретроспективна і поточна бібліографія, що створюється в кожній країні, — це вікно в державу; бібліографія у стислому виді відбиває культуру, інтелектуальні надбання, які будуть доступними майбутнім поколінням. Поточна державна бібліографія дозволяє і дослідникам, і пересічним читачам мати доступ до масиву публікацій країни.

У нашій державі поточна національна бібліографія бере початок з 1919 р., коли Головна Книжна Палата стала реєструвати друковані видання, а згодом і видавати щомісячні випуски літописів. За минулі роки значно розширився спектр охоплення літератури і зросла якість видань. Співробітники національних бібліотек і Книжкової палати України одночасно працювали над створенням ретроспективної національної бібліографії, починаючи від часу появи друкованої продукції українською мовою.

Національна бібліографія і цифрові публікації

Усвідомлюючи характер і обсяги цифрової видавничої справи, розуміємо, що традиційна концепція всеосяжної національної бібліографії країни, яка враховує усі публікації, стає нереальною або навіть небажаною. Адже цифрова видавнича справа має низку істотних переваг (і кількість, і якість продукції) порівняно із традиційним книгодрукуванням, і надалі цей розрив тільки збільшуватиметься.

Наприклад, публікації в Інтернеті доступні більшій кількості людей, собівартість матеріалів нижча, ризиків менше і практично немає витрат на видавничу інфраструктуру. Отже, видавнича справа стає демократичнішою, виходить більше різноманітних якісних і неякісних публікацій, більше одноденок (наприклад, блоги) і все більше і більше авторів.

Сьогодні складно визначити геополітичну належність веб-сайтів, вони однаково доступні усім, незалежно від того, в якій частині світу перебуває людина.

Упровадження Книжковою палатою України "Технології опису цифрових публікацій" матиме великий вплив на розвиток національної бібліографії. До сьогодні установи прагнули до вичерпного обліку (ретроспективного і поточного) всієї української друкованої продукції, без урахування робіт вітчизняних авторів, опублікованих за межами країни; не враховувалися також видання, присвячені Україні або ті, що становлять інтерес для нашої держави.

Унаслідок запровадження нової політики лише невелика кількість цифрових публікацій як таких враховуватимуться в національній бібліографії. Це пов'язано з критеріями відбору, про які йшлося вище.

Сьогодні у літописах ведеться окремий облік усіх видань і форматів кожної назви. Відповідно до нової політики дані про оцифровані версії відбиватимуться в основному бібліографічному записі оригіналу. Таким чином, створюватимуться записи, в яких зазначено усі форми реалізації публікації. Літописи можуть стати авторитетним довідковим джерелом (але не єдиним) щодо усіх українських публікацій, оскільки наразі немає аналогічного повного і чіткого покажчика, який виходить упродовж багатьох років.

Чому Книжкова палата України вважає за потрібне розширити спектр національної бібліографії, завдяки охопленню цифрових видань, у тому числі й мережевих? Тому, що установа визнає цінність цифрових публікацій як засобу акумуляції й поширення надбань національного наукового й культурного просторів. Політика поточної каталогізації більше орієнтована на опрацювання традиційних публікацій, ніж електронних. Такий вектор розвитку безперспективний, оскільки з часом значущість цифрових публікацій лише зростатиме.

Сьогодні варто застосовувати технологію опису цифрових видань, орієнтовану на досягнення балансу охоплення українських публікацій, незалежно від їхнього формату. Вона передбачає використання можливостей для забезпечення доступу до цифрових публікацій за допомогою повнотекстового індексування, автоматичного або напівавтоматичного складання описів, а також особливостей власне цифрових публікацій. Такий підхід рентабельний і може забезпечити якісний доступ.

Співпраця бібліотек світу має давню й гідну історію. Традиційно Книжкова палата України, подібно до усіх книгозбірень, намагається максимально повно використовувати бібліографічні записи, створені іншими бібліотеками. Установа є головним творцем і учасником спільної каталогізації української друкованої продукції й інших видань, що відбиті в літописах. Спеціалісти закладу також готові брати участь у Програмі спільної каталогізації, координованій Парламентською чи іншою бібліотекою, яка переслідує мету якнайповніше використовувати можливості спільної каталогізації для створення високоякісних бібліографічних і допоміжних даних, мережі ISSN та інших продуктів.

Враховуючи сферу впливу і масштаб цифрової видавничої справи в усіх її формах, фахівці Книжкової палати України, як і багатьох інших бібліотек, дійшли висновку про потребу об'єднати зусилля для віддзеркалення цифрового простору (в розумних межах). В епоху сучасних технологій створення моделі співпраці стає першочерговим завданням, проте в організаційному плані не зроблено жодних конструктивних кроків.

Книжкова палата України надзвичайно зацікавлена в знаходженні й використанні різних форм метаданих, створених не лише бібліотеками, а й іншими учасниками видавничої сфери: видавцями, авторами, студентами, книжковими посередниками, приватними особами, які працюють у різних галузях і мають різний досвід.

Використання метаданих ISBN

При оснащенні Книжкової палати України відповідним програмним забезпеченням варто створити автоматичну систему ISBN, за допомогою якої відбуватиметься імпорт і експорт бібліографічних даних, наприклад у форматі ONIX, з можливістю конвертувати ONIX у записи формату MARC, для включення їх в бібліографічний ряд. Записи ONIX передаватимуться до Книжкової палати України для прог-

рами каталогізації у виданні, і каталогізатори зможуть використовувати їх як базовий запис, вдосконалювати і доводити до рівня чинних стандартів.

Аналіз перспективи розвитку національної бібліографії в цифрову епоху дав можливість окреслити зміни, концепції, що торкнулися її, та практики використання. Отримані результати мають попередній характер, але змушують переосмислити можливості й характер національної бібліографії. Все виразніша потреба пошуку шляхів співпраці у цій галузі з іншими організаціями; ми хочемо співробітничати на нових умовах, у тому числі використовувати знання (наукові чи особисті) й досвід приватних осіб.

Через сучасну технологію опису цифрових публікацій, яку з часом буде впроваджено у практику, ми намагаємося усвідомити реалії цифрової видавничої справи і цифрового доступу та пристосуватися до них. Немає сумніву, що через певний час цей первинний досвід, значно розширений і поглиблений, приведе національне бібліографічне агентство, тобто Книжкову палату України, до повнішого розуміння власних можливостей і обов'язків.

Друковану продукцію можна розглядати як квінтесенцію думок, стосунків, культури і творчості громадян країни. І в майбутньому бібліографічні агентства продовжуватимуть відігравати важливу роль у забезпеченні правдивого і повного віддзеркалення цієї продукції, гарантованого доступу користувачів світу до публікацій держави. Тоді як мета залишається постійною, засоби її досягнення збагачуватимуться спільним досвідом, отриманим у ході реалізації можливостей, що надає цифрове майбутнє.

23 квітня — Всесвітній день книги і авторського права

Якщо оцінювати стан світового книговидання загалом, то можна зробити висновок, що у XXI столітті триває поступальний рух книги вперед. Незважаючи на бурхливий розвиток нових інформаційних і комунікаційних технологій, книга залишається серед найрозповсюдженіших і найефективніших способів отримання знань. Тому не випадково Генеральна конференція ЮНЕСКО на 28-й сесії, що відбулася з 25 жовтня по 16 листопада 1995 року, прийняла Резолюцію 28C/3.18, згідно з якою 23 квітня проголошено Всесвітнім днем книги і авторського права. Пропозицію проведення цього свята вніс іспанський уряд, її одноставно підтримали усі держави — члени ЮНЕСКО.

На жаль, офіційно Україна не приєдналася до цієї Резолюції. Проте зробити це ще не пізно, адже державні чиновники мають усвідомити, що для розвитку книжкового сектору потрібно виходити з розуміння того, чим же є книга? Видавці не лише виробляють продукт, як це можна припустити, вони ще й створюють основу читання, яке є фундаментальним компонентом людської грамотності. Як зауважив Дені Дідро, "люди перестають думати, коли перестають читати". Держава має підтримувати книжкову справу, люди мають бути впевненими, що уряд виявляє добру волю до того, щоб книжка існувала, хоче допомогти фахівцям з книжкової справи.

У книзі "Роз'єднання Америки" Артур Шлезінгер наводить таку цитату: "Перший крок у знищенні народу — це стирання пам'яті. Знищіть його книги, його культуру, його історію. Потім попросить кого-небудь написати нові книги, сфабрикувати нову культуру, винайти нову історію. Незабаром народ почне забувати, хто він і ким він був". Про це повинні пам'ятати ті, хто знищує минуле.

Святкування Всесвітнього дня книги і авторського права має слугувати привертненню уваги високопосадовців усіх країн і суспільства до книги — як засобу спілкування, що, незважаючи на появу електронних засобів комунікації, продовжує бути основою активного навчання й отримання знань.

Цей день нагадає про роль книги і права автора, які є гарантими збереження духовних традицій та інструментами поширення фундаментальних ідей культури, миру, толерантності й діалогів.

Ми не випадково загострили увагу на цьому святі, адже, незважаючи на всі негаразди в житті нашої країни, книговидавництво не стоїть на місці і маємо надію на поступове вирішення усіх проблем, що вимагають втручання держави.

Список використаної літератури

1. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України" : розпорядження від 23 березня 2016 р. № 219-р / Кабінет Міністрів України. — Київ : ТОВ "ЛІГА ЗАКОН", 2016.
2. Сенченко М. Від ери Гутенберга до ери комп'ютерів / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2007. — № 1. — С. 3—7.
3. Сенченко М. Управління інформацією і цифрові бібліотеки / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2007. — № 10. — С. 3—7.
4. Афонін О. Українська книга в контексті світового книговидавництва / О. В. Афонін, М. І. Сенченко. — Київ : Книжкова палата України, 2009. — 277 с.
5. Сенченко М. Формування електронної депозитарної бібліотеки на основі обов'язкового примірника документів (Матеріали з до-

повіді автора на семінарі, присвяченому створенню електронної парламентської бібліотеки й електронного архіву Верховної Ради України 2 липня 2010 року) / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 7. — С. 3—7.

6. Сенченко М. Депозитарна цифрова бібліотека — як єдина можливість вирішення проблеми книгосховищ / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 2. — С. 3—7.
7. Книговедение. Энциклопедический словарь. — Москва : Издательство "Советская энциклопедия", 1982. — С. 83.
8. Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики / Уклад. : Г. М. Швецова-Водка, Г. В. Сілюкова та ін. — Київ : Книжкова палата України, 1998. — С. 37.

В статье рассмотрены вопросы государственной библиографии, связанные с проблемами оцифровывания документов и формирования библиографических баз данных сетевых изданий для их сбережения. Проведен анализ определенных программ Стратегии развития библиотечного дела на период до 2025 года.

The article studies the questions of state bibliography related to the issue of digitizing documents and formation of bibliographic databases online publications for their keeping. The analysis of Librarianship Development Strategy individual programs for the period until 2025 was conducted.

Надійшла до редакції 18 квітня 2016 року

ВИДАВНИЧА СПРАВА ТА РЕДАГУВАННЯ

УДК 002.2(477)"2015"(048.83)

Світлана Буряк,
завідувач відділу статистичного моніторингу
та аналізу друку Книжкової палати України

Аналітичний огляд книговидавничої діяльності за підсумками 2015 року

Проаналізовано стан українського книговидавництва за 2015 рік за асортиментом видавничої продукції, її мовною та територіальною ознаками. Наведено статистичні дані щодо випуску книг і брошур провідними вітчизняними видавництвами різної форми власності, в тому числі сфери управління Держкомтелерадіо.

Ключові слова: асортимент видавничої продукції, кількісні показники, аналіз випуску видань, видавництва, видавничі організації, книговидавництво.

У 2015 році в Книжкову палату України надійшло й зареєстровано 19 958 назв книг і брошур загальним тиражем 36 409,8 тис. пр., що порівняно з даними 2014 року становить: за назвами — 90,5%, за тиражами — 65,8%. За результатами 2015 року на одного мешканця України припадає 0,85 книги (у 2014 — 1,28 книги, у 2013 — 1,53 книги). Авторефератів дисертацій видано 7349 друк. од. тиражем 735,0 тис. пр. Їхній випуск за кількістю назв збільшився на 837 друк. од., або на 12,9%, тиражі — на 83,1 тис. пр., або на 12,7%. Авторефератів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук надійшло 973 друк. од. тиражем 97,4 тис. пр., тобто 13,2% загальної кількості назв і 13,3% загального тиражу цього асортименту друкованої продукції; кандидата наук — 6376 друк. од. (86,8%) тиражем 573,3 тис. пр. (86,7%).

Образотворчих видань вийшло 705 друк. од. тиражем 1977,4 тис. пр., порівняно з 2014 роком кількість видань збільшилася на 199 друк. од., тираж — на 670,7 тис. пр. Різноманіттям відзначився випуск дитячих образотворчих видань. Їхня кількість становить 520 друк. од. тиражем 1788,3 тис. пр. (73,8% загальної кількості назв і 90,4% загального тиражу). У тому числі: навчальні та методичні видання — 167 друк. од. тиражем 622,5 тис. пр.; книжки-іграшки — 64 друк. од. тиражем 125,0 тис. пр.; книжки-розмальовки — 289 друк. од. тиражем 1040,8 тис. пр. Книжкових образотворчих видань випущено 143 друк. од. тиражем 93,9 тис. пр. Порівняно з 2014 роком кількість книжкових образотворчих видань знизилася на 24 друк. од., або на 14,4%, тиражі — на 58,9 тис. пр., або на 38,5%; аркушевих образотворчих видань випущено 39 назв тиражем